

Kvinnlig könsstympling

– ett samtalsstöd för socialtjänsten

Innehåll

Utgångspunkter

Lagstiftning

Varför är det viktigt att socialtjänsten frågar om kvinnlig könsstympning?

Vad innebär kvinnlig könsstympning?

Förekomst och utbredning

Socialtjänstens roll

Utreda flickor och kvinnors behov av skydd och stöd

Ansöka om utreseförbud vid påtaglig risk för bortförande utomlands

Polisanmälan vid misstanke om brott

Bemötande

Stöd i samtalet

Frågor till vuxen – för att identifiera behov av vård samt förebygga risk för könsstympning för framtida barn

Frågor till förälder – för att upptäcka risk för könsstympning samt förebygga att det händer barn

Frågor till barn och ungdomar

Frågor till yngre barn

Denna publikation skyddas av upphovsrättslagen. Vid citat ska källan uppges. För att återge bilder, fotografier och illustrationer krävs upphovsmannens tillstånd. Publikationen finns som pdf på Socialstyrelsens webbplats.

Publikationen kan också tas fram i alternativt format på begäran. Frågor om alternativa format skickas till alternativaformat@socialstyrelsen.se

Artikelnummer 2022-9-8103

Könsstympning av flickor och kvinnor – ett samtalsstöd för socialtjänsten

Det här är ett stöd för dig som arbetar inom socialtjänsten och möter eller kan komma att möta, flickor och kvinnor som utsatts för könsstympning eller riskerar könsstympas. Stödet består av flera delar: lagstiftning, kunskap om kvinnlig könsstympning, socialtjänstens roll, och bemötande. Stödet avslutas med exempel på frågor som kan ställas i mötet med flickor, kvinnor och föräldrar inom ramen för socialtjänstens verksamheter.

Lagstiftning

I Sverige är könsstympning av flickor och kvinnor förbjudet enligt lagen (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor. Alla former av kvinnlig könsstympning är förbjudna i Sverige, och detta oavsett om samtycke har lämnats eller inte. Kvinnlig könsstympning är straffbart i Sverige även om det utförs i ett land där det inte är förbjudet. Det innebär att personer kan dömas för brottet om det begåtts utomlands, om det finns en anknytning till Sverige när brottet begås.¹ Även försök till, eller förberedelse av könsstympning samt stämpling² och underlåtenhet att avslöja eller förhindra brottet är straffbelagt. Sedan maj 2020 finns ingen preskriptionstid för könsstympning som begåtts mot barn.

Könsstympning av flickor och kvinnor är ett brott mot de grundläggande mänskliga rättigheterna och mot barns rättigheter. Rätten till kroppslig integritet kommer till uttryck i artiklarna 19, 24 och 37 i FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen) som är lag i Sverige.³ Barnkonventionen innehåller juridiskt bindande åtaganden som är kopplade till avskaffande av skadliga sedvänjor som könsstympning.⁴

Varför är det viktigt att socialtjänsten frågar om kvinnlig könsstympning?

Kvinnlig könsstympning är tydligt en del av hälso- och sjukvårdens ansvarsområde. Hälso- och sjukvården har en naturlig ingång till samtal om kvinnlig könsstympning när patienten söker kontakt med vården inom till exempel mödravården, barnhälsovården, ungdomsmottagningen eller gynekologin. Problembilden kring könsstympning av flickor är dock större än enbart de fysiska och psykiska besvär som kan uppkomma.

1. Se proposition 1998/99/70 Könsstympning – borttagande av kravet på dubbel straffbarhet s. 10 f

2. Stämpling innebär en form av förberedelse till brott som innebär att en person i samråd med någon annan beslutar att begå ett brott, försöker förmå någon att utföra brott eller åtar sig att utföra ett brott. Från ordlista på Åklagarmyndighetens hemsida (2022)

3. Lagen (2018:1197) om Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter.

4. Se Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 18 (2014).

Kvinnlig könsstympling är en typ av våld och det är därför även socialtjänstens ansvar att förebygga och bekämpa könsstympling samt stödja flickor och kvinnor som utsatts för könsstympling. Kvinnlig könsstympling kan utgöra en del av hedersrelaterat våld men kan också förekomma utanför en hederskontext. Oavsett sammanhang är könsstympling alltid en form av våld mot barn och kvinnor.

För att förebygga könsstympling

Socialnämnden ska bedriva uppsökande verksamhet och annat förebyggande arbete för att förhindra att barn och unga far illa.⁵ Det kan göras till exempel genom förebyggande samtal med nyblivna föräldrar och information om att könsstympling är olagligt i Sverige.

För att förhindra könsstympling

Socialnämnden ska även verka för att barn och unga växer upp under trygga och goda förhållanden och i nära samarbete med hemmen främja en gynnsam fysisk och social utveckling hos barn och unga.⁶ Vidare ska socialnämnden utan dröjsmål inleda en utredning när socialnämnden fått kännedom om något som kan föranleda en åtgärd av nämnden.⁷ Om ett barn riskerar att utsättas för kvinnlig könsstympling kan socialnämnden vidta åtgärder som förhindrar ingreppet, t.ex. genom ett utreseförbud eller en polisanmälan.

För att stödja och hjälpa våldsutsatta

Till socialnämndens uppgifter hör också att verka för att den som utsatts för brott samt att hans eller hennes närstående får stöd och hjälp.⁸ Om en flicka eller kvinna utsatts för könsstympling kan hon till exempel behöva hjälp med att få kontakt med vården eller få del av annat stöd.

För att ge flickor och kvinnor som utsatts för könsstympling det stöd och den hjälp de har rätt till behöver socialtjänsten till att börja med identifiera deras behov. Det kan till exempel göras inom en utredning som föranletts av en anmälan om oro eller inom en bedömning av hedersrelaterat våld och förtryck. För att bedöma flickans eller kvinnans behov kan socialtjänsten behöva ställa specifika frågor om könsstympling.

5. 5 kap 1 § socialtjänstlagen (2001:453), SoL

6. 5 kap. 1 § SoL.

7. 11 kap 1 § SoL.

8. 5 kap 11 § SoL

Vad innebär kvinnlig könsstympning?

Könsstympning är ett grovt övergrepp mot flickors kroppsliga integritet och själva ingreppet är ofta en traumatisk upplevelse eftersom det vanligtvis utförs utan bedövning.⁹ Omfattningen av könsstympning kan variera mellan att delar av klitoris har skadats till att den synliga delen av klitoris och blygdläppar är bortskurna. I den mest långtgående typen av könsstympning sys blygdläpparna ihop, det kallas infibulation. Endast ett litet hål lämnas öppet, så att urin och mensblod kan rinna ut.

Efter genomgången könsstympning är det vanligt med problem att kissa samt besvär vid menstruation och vaginalt samlag. Graden av negativa konsekvenser hänger ofta samman med omfattningen av den genomförda könsstympningen. Könsstympade flickor och kvinnor kan också drabbas av nedstämdhet och PTSD som en följd av det ingrepp som skett. Minnen från ingreppet påverkas av flickans ålder vid ingreppet. Det finns även kvinnor med erfarenhet av könsstympning som inte lider av besvärande symtom. Könsstympade flickor och kvinnor är en heterogen grupp vars erfarenheter kan skilja sig åt från individ till individ.¹⁰

Förekomst och utbredning

Könsstympning förekommer i ett 30-tal länder världen över. Statistiken över kvinnlig könsstympning är inte alltid tillförlitlig, till exempel kan en försvårande omständighet vara att kvinnlig könsstympning är olagligt i flera länder där det ändå förekommer i hög grad.¹¹ Det finns också variationer inom länder och förekomsten kan vara okänd på nationell nivå. I kartan nedan visas en förenklad bild av den bästa tillgängliga statistiken för en majoritet av de länder där kvinnlig könsstympning förekommer i högre grad. Kartan har dock vissa brister. Den visar till exempel inte förekomsten av kvinnlig könsstympning i Europa, även om vi vet att könsstympning förekommer i exempelvis Sverige efter immigration.¹² Exempel på andra länder som saknas i kartan, men som sannolikt har fall av könsstympning är Iran, Turkiet och Saudiarabien. Det innebär att förekomst och utbredning i de länder som saknar färgmarkering är okänd.

Viktigt att känna till är att förekomsten av kvinnlig könsstympning kan variera stort mellan olika folkgrupper inom samma geografiska område och att siffrorna i kartan är ett genomsnitt. Andelen flickor och kvinnor som utsatts för könsstympning i ett land är alltså inte säkert detsamma som sannolikheten att en kvinna som emigrerat från det landet är könsstympad eller kommer att låta könsstympa sin dotter.¹³

9. <https://unicef.se/fakta/kvinnlig-konsstympning>

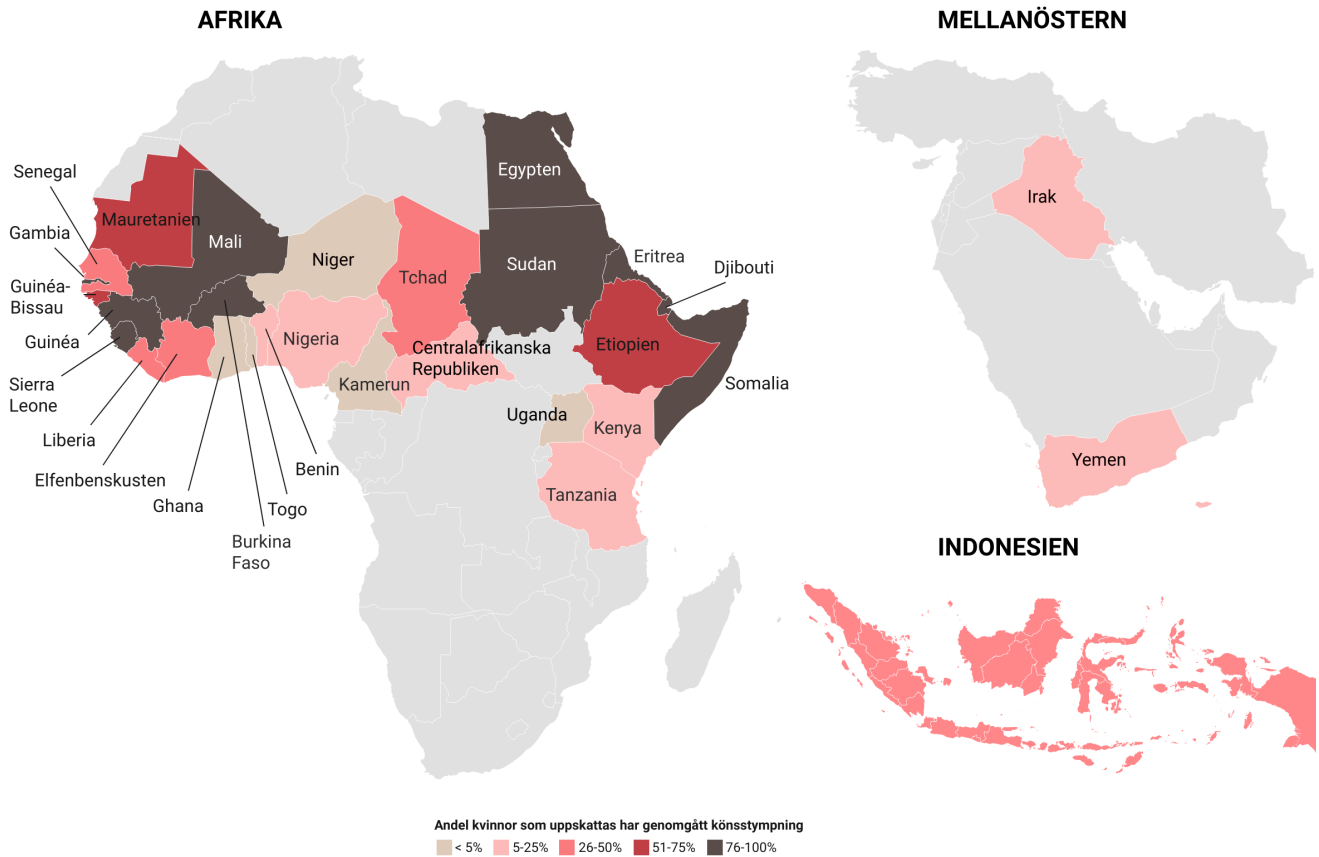
10. Kommunikation med Cecilia Berger och Bitā Eshraghi, båda gynekologer och förlossningsläkare, AMEL-mottagningen Södersjukhuset, Stockholm, juni 2022

11. Hedersförtryck.se

12. Kommunikation med forskare Vanja Berggren, Karolinska Institutet, juni 2022

13. Kommunikation med forskare Vanja Berggren, Karolinska Institutet, juni 2022

FÖREKOMST AV KVINNLIG KÖNSSTYMPNING

Socialtjänstens roll

Vid misstanke om könsstympning har socialtjänsten ansvar att vidta olika åtgärder. Att socialtjänsten utreder flickans eller kvinnans behov av skydd och stöd är centralt, men det kan också bli aktuellt att polisanmäla misstanke om brott samt att ansöka om utreseförbud. Åtgärderna har olika syften och ibland behövs samtliga åtgärder då de kan komplettera varandra.

Utreda flickors och kvinnors behov av skydd och stöd

Socialnämnden ska utreda om ett barn riskerar att fara illa och även utreda vuxnas behov av skydd eller stöd. När det gäller ärenden kopplat till könsstympning är det viktigt att ta ställning till om ytterligare utredningar behöver göras, till exempel om det finns risk för könsstympning hos yngre systrar. Eftersom kvinnlig könsstympning kan vara ett av de specifika uttrycken för hedersrelaterat våld och förtryck finns det anledning att undersöka om utredningen ska utökas med frågor om hedersproblematik. I en hederskontext kan risken för våldsutsatthet öka om en vårdnadshavare får kännedom om vissa uppgifter som barnet har lämnat. Detta är viktigt att ha i åtanke när information ska delas med vårdnadshavare.¹⁴

14. Bedömning av hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i nära relationer. Stöd till socialtjänst och hälso- och sjukvård, Socialstyrelsen 2021

Flickor och kvinnor som utsatts för könsstympning kan ha behov av olika sorters skydd och stöd. Socialtjänsten kan till exempel lämna kontaktuppgifter till en specialistmottagning för könsstympande flickor och kvinnor, ringa samtal för att få kontakt med vården, följa med flickan eller kvinnan till vården, erbjuda stödjande samtal inom kommunen eller skriva ut ett ”könsstympningspass”. Könsstympningspasset har tagits fram av Länsstyrelsen Östergötland och beskriver att traditionen är olaglig i Sverige samt är skadlig och kan ge negativa hälsokonsekvenser. Dokumentet kan ge föräldrar stöd att stå emot starka åsikter om traditionen.

Ansök om utreseförbud vid påtaglig risk för bortförande utomlands

I lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) finns sedan 1 juli 2020 särskilda regler som syftar till att förhindra att barn förs utomlands för att ingå barnäktenskap eller genomgå kvinnlig könsstympning. Socialnämnden ska ansöka om utreseförbud om det finns en påtaglig risk för att barnet förs utomlands, mot eller med egen vilja. Ett utreseförbud beslutas av förvaltningsrätten. I vissa brådskande situationer kan det bli nödvändigt för socialnämnden att ingripa akut. I ett läge när beslut om utreseförbud inte hinner fattas av domstol får socialnämnden, besluta om ett tillfälligt utreseförbud.¹⁵

Utreseförbudet syftar till att förhindra en planerad könsstympning och eftersom förberedelse och försök till könsstympning också är ett brott finns det anledning att även överväga en polisanmälan.

Polisanmäl misstanke om brott mot barn

Könsstympning är ett grovt brott som ska utredas av polisen. Sekretess hindrar inte socialnämnden från att polisanmäla misstanke om vissa brott mot någon som inte fyllt 18 år. Det gäller brott som avses i 3, 4 eller 6 kap. brottsbalken eller i lagen (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor.¹⁶

Om det finns en misstanke om att barnet har blivit könsstympat eller att det pågår förberedelse för en könsstympning bör socialtjänsten, skyndsamt göra en polisanmälan, om det inte strider mot barnets bästa. Om det är oklart huruvida en polisanmälan ska göras, bör polis eller åklagare konsulteras.¹⁷

Bemötande

Könsstympning kan vara både tabubelagt och känsligt och det är därför viktigt att skapa ett tryggt samtalsklimat som underlättar för flickan eller kvinnan att berätta om sina erfarenheter. Att prata om könsstympning kan vara svårt även för yrkesverksamma med stor erfarenhet av att möta personer i kris eller i behov av stöd.

15. Se Socialstyrelsens Meddelandeblad nr 4/2020 Utreseförbud och barnäktenskapsbrott m.m. – Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet.

16. 10 kap. 21 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400).

17. Socialstyrelsens allmänna råd (SOF 2014:6) Handläggning av ärenden som gäller barn och unga.

För att skapa förutsättningar för att ge flickor och kvinnor som utsatts för, eller riskerar utsättas för könsstympling, ett bra bemötande är det grundläggande att lyssna in utan att döma. Grundläggande kunskaper om könsstympling skapar en trygghet hos professionen och underlättar i mötet med klienten. Utan någon kunskap alls finns en risk att omedvetet uppvisa negativa reaktioner.

Kunskaper kan inhämtas från flera olika källor, en bra start kan vara någon av Socialstyrelsens webbutbildningar Könsstympling av flickor och kvinnor respektive Hedersrelaterat våld och förtryck.¹⁸ Det finns mer information på olika myndigheters hemsidor, exempelvis hedersförtryck.se och jamstalldhetsmyndigheten.se.

Tolk för samtalet

I de fall mötet kräver en tolk är det viktigt att så långt som det är möjligt säkerställa att tolken är neutral och att det inte finns risk för att han eller hon utgör ett hot genom ryktesspridning eller kontakter med den utsattes familj eller bekantsskapskrets. Det är därför inte lämpligt att anlita en familjemedlem eller någon i flickans eller kvinnans nätverk som tolk.¹⁹ Telefontolk kan vara ett sätt att göra flickan eller kvinnan mer anonymiserad. En kvinnlig tolk är att föredra eftersom det kan vara svårt att prata om det kvinnliga könsorganet genom en manlig tolk.

Benämningar och uttryck

En del flickor och kvinnor som utsatts för könsstympling känner inte igen sig i benämningen könsstympad.²⁰ Vissa flickor och kvinnor använder ordet omskärelse. Det är viktigt att vara lyhörd för vilken benämning som flickan eller kvinnan föredrar, till exempel kan uttryck som ”skuren eller klippt i underlivet” användas. Ibland kan flickan eller kvinnan föredra att använda tecken eller bildstöd istället för ord.

Stöd vid samtalet

Bedöm när det är relevant att ställa frågan eller frågorna om könsstympling och om du bör fortsätta att ställa frågor. Ibland kan det finnas anledning att ställa frågor om könsstympling vid vissa oklara hälsoproblem som behöver utredas vidare. Det kan bli aktuellt när familjen har sitt ursprung i något av länderna på kartan (se kartan under stycket Förekomst och utbredning), om mamman eller någon syster till flickan är könsstympad eller vid risk för, eller förekomst av, hedersrelaterat våld och förtryck.

18. Socialstyrelsens webbutbildningar är gratis och går att nå på www.utbildning.socialstyrelsen.se

19. Myndighetsgemensam vägledning vid hedersrelaterad brottslighet, Länsstyrelsen Östergötland, 2022

20. Socialstyrelsen använder inte benämningen omskärelse, eftersom benämningen riskerar att signalera ett förmildrande av ingreppet då det kan kopplas samman med omskärelse av pojkar, som under vissa omständigheter är tillåtet enligt lag. Socialstyrelsen använder alltid begreppet könsstympling vid information riktad till socialtjänstens och hälso- och sjukvårdens professioner. Det är för att markera att könsstympling är en form av våld.

Frågorna nedan är framtagna som ett stöd i mötet med flickan, kvinnan eller föräldrarna. Det finns ingen exakt åldersangivelse för de respektive frågorna riktade till barn. Frågorna kan behöva anpassas utifrån det individuella mötet, och när det gäller barn även utifrån ålder och mognad.²¹ I vissa möten kan flera av frågegrupperna kombineras.

För att inleda samtalet kan du exempelvis säga;

För att förstå hur du mår och hur du har det kommer jag ställa några frågor. Det här är frågor som du kanske inte är van vid att få och som kan kännas svåra att svara på.

Du behöver aldrig känna att du måste svara på mina frågor.

Förmedla öppenhet och att det finns möjlighet att berätta om svåra saker. När det gäller samtal med barn behöver du vara särskilt lyhörd, det gäller både för vad barnet säger och vad barnet inte säger.

21. För mer stöd för att bedöma barns mognad se: Bedöma barns mognad för delaktighet, Socialstyrelsen, 2015

Exempel på frågor

Frågor till en kvinna för att uppmärksamma behov av vård och stöd

- Jag vet att det förekommer att flickor blir skurna i underlivet i ditt hemland, det kallas också för könsstympning eller omskärelse. Vet du om det hänt dig?

Om ja:

- o Det kan leda till svårigheter att få ut mensen, att det tar lång tid att kissa eller svårt och smärtsamt att genomföra vaginala samlag. Har du några fysiska problem eller symtom?
- o Det kan också leda till nedstämdhet eller andra psykiska besvär som oro och ångest. Känner du dig ledsen eller ångestfylld?
- o Jag frågar dig allt det här eftersom det finns bra hjälp att få, vill du att jag hjälper dig till kontakt med vården eller hjälper dig på något annat sätt?

Frågor till föräldrar för att upptäcka risk för könsstympning eller förebygga framtida könsstympning

- Jag vet att det förekommer att flickor blir skurna i underlivet i ditt hemland, det kallas också för könsstympning eller omskärelse. Är det något som din/er dotter genomgått?

Om nej:

- o Hur ser du/ni på den traditionen nu när du/ni har en dotter?
- Du/ni känner säkert till att det är förbjudet i Sverige, även om det görs av en släkting eller annan person utomlands. Ibland kan det vara svårt att stå emot starka åsikter om traditioner. Finns det en risk att personer i er närhet eller i ert hemland skulle vilja att er dotter går igenom ett sådant ingrepp?
- Vill du/ni ha ett "könsstympningspass" ²² utifall att det skulle behövas i framtiden vid besök i hemlandet? Könsstympningspasset styrker att traditionen är olaglig i Sverige, skadlig och kan ge negativa konsekvenser på hälsan. En del föräldrar upplever att könsstympningspasset kan vara ett bra stöd för att motverka att ingreppet görs mot deras vilja.

22. Könsstympningspasset beskriver att sedvänjan är olaglig och finns på flera olika språk, läs mer hos Länsstyrelsen Östergötland

Frågor till barn och ungdomar för att uppmärksamma behov av vård eller upptäcka risk för könsstympning

- Jag vet att en del flickor blir skurna i underlivet i ditt hemland, det kallas också för könsstympning eller omskärelse. *Peka mot underlivet, gör saxklipp med handen om barnet inte förstår vad omskärelse betyder.* Hur blev det för dig?

Om ja, gå till nästa stycke, om nej fortsatt med frågan nedan:

- o Har ni pratat om det i din familj?

Om flickan känner igen att könsstympning är vanligt/pratat om det i familjen, men inte själv är könsstympad:

- Vet du om din mamma eller dina systrar är skurna i underlivet?

Om ja, ställ frågan nedan, annars låt bli att fråga:

- o Har ni någon gång pratat om att du ska bli skuren i underlivet, alltså könsstympas eller omskäras, som din mamma eller dina systrar?
- Flickor som skurits i underlivet kan få ont (peka mot underlivet). Det kan vara svårt att kissa, svårt att få ut mensblod eller göra ont när man har sex. Har du haft några sådana problem?
- Man kan även känna sig ledsen och må dåligt. Har du känt dig ledsen?
 - o Kan du berätta något om det?
- Jag ställer de här frågorna till dig eftersom det finns bra hjälp att få. Vill du att jag hjälper dig att få kontakt med vården eller hjälper dig med annat stöd?

Frågor till yngre barn

När du pratar med yngre barn om könsstympling är det bra att koppla ihop frågorna med den information som du fått som tyder på eventuell könsstympling eller risk för könsstympling. Frågorna nedan utgår från ett exempel om en flicka som inte vill gå på toaletten och en annan flicka som hastigt ska resa utomlands.

Vid misstänkt könsstympling:

- Din förskola (*eller namn på förskolepersonal*) har berättat att du inte vill gå på toaletten, är det så att du har ont? (*peka mot underlivet*)
- Har någon gjort dig illa?

Om barnet har ont kan det finnas flera anledningar att utreda vidare. Det kan handla om att barnet behöver få kontakt med vården. Men om det finns en eller flera indikationer på att det kan röra sig om andra problem i barnets situation är det viktigt utreda ärendet vidare och inte bara hänvisa vidare till vård.

Vid risk för könsstympling:

- Jag har hört att ni ska resa utomlands, vet du vad ni ska göra? Vet du vilka ni ska träffa?

Du kan också behöva ställa andra frågor för att ta reda på om barnet har varit utsatt för någon annan form av våld eller har andra skyddsbehov.²³

23. Vid hedersrelaterat hot, våld och förtryck finns ett bedömningsstöd på socialstyrelsens webbplats

Länkar till mer kunskap

- Våga se – En vägledning för stöd, vård och skydd av flickor och kvinnor som är eller riskerar att bli könsstympade, Länsstyrelsen Östergötland 2015
- Utredda barn och unga Handbok för socialtjänstens arbete enligt socialtjänstlagen, Socialstyrelsen 2016
- Bedömning av hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i nära relationer. Stöd till socialtjänst och hälso- och sjukvård, Socialstyrelsen 2021
- Meddelandeblad Nr 4/2020 Utreseförbud och barnäktenskapsbrott m.m. – Ökat skydd mot hedersrelaterad brottslighet, Socialstyrelsen 2020
- Webbutbildningen Hedersrelaterat våld och förtryck, på webbplatsen utbildning.socialstyrelsen.se samt Könsstympning av flickor och kvinnor
- Att samtala med barn, Socialstyrelsen 2017
- Bedöma barns mognad för delaktighet, Socialstyrelsen 2015
- Myndighetsgemensam vägledning vid hedersrelaterad brottslighet. Att agera och ge stöd och skydd när barn och vuxna riskerar att bli eller blivit bortförda till utlandet i syfte att utsättas för hedersrelaterad brottslighet, Länsstyrelsen Östergötland 2022
- Informationsblad könsstympningspass, Länsstyrelsen Östergötland, 2019. Passet finns på flera olika språk: svenska, engelska, franska, arabiska, amhariska, dari, albanska, somaliska, swahili (kiswahili), tigrinja, pashto, spanska och tyska

Kvinnlig könsstämpning

– ett samtalsstöd för socialtjänsten

(artnr 2022-9-8103) kan beställas från

Socialstyrelsens publikationsservice.

www.socialstyrelsen.se/publikationer

E-post: publikationsservice@socialstyrelsen.se

Publikationen kan även laddas ner från www.socialstyrelsen.se